

स्वभाषेशिवाय स्वराज्य : एक वदतोव्याघात

डॉ. नी.र.वन्हाडपांडे

स्वभाषा व परभाषा यांत फरक नाही?

हितवादचे सम्पादक इंग्रजीभक्त कोंदण्डराव यांचे इंग्रजीवरील एक व्याख्यान मी ऐकले. त्यात त्यांनी खालील मुद्दा मांडला.

‘स्वभाषा व परभाषा हा फरक निराधार आहे. भाषा तोंडात घेऊन कोणीही जन्माला येत नाही. जी भाषा आपण वापरू ती आपली भाषा. भारतीय भाषापेक्षा इंग्रजी सर्वथैव श्रेष्ठ असल्यामुळे आपण साऱ्यांनी भारतीय भाषांचा त्याग करून सर्व व्यवहारात इंग्रजी वापरावे म्हणजे आपण इंग्रजांसारखेच प्रगत होऊ.’

यावर माझ्या मनात विचार आला. ‘स्वभाषा व परभाषा यात फरक नाही तर स्वराज्य व परराज्य यात फरक मानता येईल काय?’

‘कोण आपला व कोण परका हे भावनावर अवलंबून आहे. इंग्रजांनाच आपण आपले मानले असते तर इंग्रजांचे राज्य हेच स्वराज्य झाले असते. लॉर्ड नायपाल यांनी इंग्रजांनाच आपले मानले आहे. किंबहुना स्वतःलाच इंग्रजांचे मानले आहे.

आपण **व्ही** गांधींच्या नादी न लागता नायपाल विचारसरणीच्या नादी लागलो असतो तर शंभर वर्षांपूर्वीच परराज्याचे स्वराज्य झाले असते’

पं. नेहरूंच्या मते औरंगजेब हा ‘राष्ट्रीय राज्यकर्ता’ होता व त्याच्याविरुद्ध लढणारा शिवाजी हा बण्डखोर होता. नायपाल व नेहरू यांची मते एकत्र केली असता भारत कधीच परतंत्र नव्हता असे ठरते.

माणूस तोंडात भाषा घेऊन जन्माला येत नाही. तसाच तो एखादा देश घेऊनही जन्माला येत नाही. तो दुसऱ्यांची भाषा आपली मानू शकतो, तसाच दुसऱ्यांचा देशही आपला मानू शकतो. तेव्हा स्वभाषा असा काही पदार्थ नाही असे म्हटले तर स्वदेश असाही काही पदार्थ नाही.

‘स्व’मध्ये स्वधर्माचाही समावेश करण्यात येतो. पण माणूस भाषा घेऊनच जन्माला येत नाही त्याचप्रमाणे धर्म घेऊनही जन्माला येत नाही. धर्म देशापेक्षाही अधिक मोठ्या

प्रमाणात बदलता येतो. सारे युरोप व अमेरिका आपला पूर्वीचा धर्म सोडून ख्रिस्ती झाली. पश्चिम एशिया, उत्तर आफ्रिका, इराण, अफगणिस्तान, पाकिस्तान, बांगला देश, इण्डोनीशिया व मलेसिया येथील लोक आपला मूळ धर्म सोडून मुसलमान झाले आहेत.

चालीरीती हे समाजाचे एक व्यवच्छेदक लक्षण समजले जाते व ‘स्व’मध्ये त्यांचाही अंतर्भाव होतो. पण इंग्रजाचे बॉलनृत्य, स्त्रियांनी केस कापणे, झगे घालणे वगैरे चाली आपण उचललेल्या आहेत. मग चालीरीति हे संस्कृतीचे व्यवच्छेदक लक्षण कसे मानता येईल?

स्वभाषा व परभाषा हा भेद न मानणाऱ्या कोंदण्डरावांना स्वदेश व परदेश स्वधर्म व परधर्म, स्वसंस्कृति व परसंस्कृति हा भेद व ~~अर्थ~~ स्वराज्य व परराज्य हाही भेद मानता येणार नाही.

मग कोंदण्डराव स्वराज्याच्या चळवळीचे समर्थन का करीत होते?

भाषेचे प्रत्यारोपण होऊ शकत नाही

स्वभाषा सहज बदलता येते असे कोंदण्डरावांना वाटत होते. पण बदलण्याच्या बाबतीत धर्म, देश व चालीरीति यांच्यापेक्षा भाषा अधिक नाठाळ आहे. भाषा बदलता येते असे म्हणताना कोंदण्डरावांनी फक्त व्यक्तींचा विचार केला. साऱ्या समाजाचा विचार केला नाही. एखादे मराठी बालक जन्मल्याबरोबर इंग्लंडमध्ये राहू लागले व त्याच्या भोवताली फक्त इंग्रजीचे बोलले गेले तर त्याची भाषा इंग्रजी होईल. पण सारा महाराष्ट्र इंग्लंडमध्ये जाऊन राहू शकत नाही.

स्वतःची भाषा सोडून परभाषेला स्वभाषा करण्याचा प्रयत्न काही आफ्रिकनांनी केला. स्वतःच्या भाषा बदलून त्यांनी इंग्रजीचा स्वीकार केला. पण त्यामुळे आफ्रिकनांची भाषा इंग्रजी झाली नाही. उलट पिजन इंग्लिश नावाची एक नवीनच भाषा निर्माण झाली. ही भाषा इंग्रजाला समजत नाही व पिजन इंग्लिशच केवळ जाणणाऱ्याला इंग्रजांचे इंग्रजी समजत नाही.

भाषा स्वकीय आहे की परकीय आहे याची कसोटी ही की

राणी एलिझाबेदने गेल्या पन्नास वर्षात भारताच्या शासनात कोणत्याही प्रकारे दखल दिली नाही त्याअर्थी भारत हा विधानतः नसला तरी व्यवहारात सार्वभौम आहे. पण ब्रिटिशांनी पूर्ण स्वातंत्र्य घोषित करण्याची मुभा दिली असून देखील आम्ही ब्रिटिश सिंहासनावचून पोरके होऊ असा जाहीर आक्रोश करून स्वतःला ब्रिटिश सिंहासनाशी बांधून ठेवले या मागची मनोवृत्ती ही स्वातंत्र्यनिष्ठ मनोवृत्ती नाही. कॅनडा व ऑस्ट्रेलिया यांचीही मनोवृत्ती या न्यायाने स्वातंत्र्यनिष्ठ नाही असे म्हणता येत नाही. कारण कॅनडा व ऑस्ट्रेलिया येथील रहिवासी इंग्रजच आहेत. त्यांची मातृभाषा इंग्रजीच आहे. भारतीयाप्रमाणे त्यांनी इंग्रजीची पिसे खोवलेली नाहीत.

अ समाजाची भाषा प्रमाण न मानता ब समाजाने ती स्वतंत्रपणे वापरली व ब समाजात तिची होणारी रूपांतरे चूक न मानता रूढ होऊ दिली तरी शेषपन्नास वर्षांनी देखील अ समाजाला न समजण्याइतकी ती बदलली नाही तर समाजाच्या दृष्टीने ती परभाषा नाही.

हे प्रत्यारोपण आहे. एकाचे मूत्रपिण्ड दुसऱ्यात शस्त्रक्रियेने प्रत्यारोपित केल्यावर ते दुसऱ्याच्या शरीराचा अवयव म्हणून स्वतंत्रपणे काम करू लागले तर ते दुसऱ्या व्यक्तीच्या दृष्टीने परकीय नाही. हाच न्याय भाषेला लागू आहे. साऱ्या समाजासाठी परधर्म हाच, परदेश हाच स्वदेश परसंस्कृती हीच स्वसंस्कृति होऊ शकते. पण परभाषा हीच साऱ्या समाजाची कधीच होऊ शकत नाही.

पश्चिम एशियापासून तो आग्नेय एशियापर्यंत डझनावारी देशांनी आपला धर्म सोडून परधर्म पत्करला पण त्यांना जिंकणाऱ्यांनी त्यांच्या भाषा नष्ट करून आपली भाषा हीच त्यांची स्वभाषा व्हावी म्हणून प्रयत्न केला असताही त्या भाषा कायम राहिल्या. पुष्कळ वेळा त्या कायम ठेवण्यासाठी संघर्ष करण्यात आला. तुर्कस्थानध्ये तुर्कीसाठी, इराणमध्ये फारसीसाठी व बंगला देशमध्ये बंगालीसाठी संघर्ष झाला. आग्नेय एशियात मुस्लिमपूर्व भाषा होत्या त्याच स्वरूपात कायम राहिल्या व त्यामुळे आग्नेय एशियाचा धर्म बदलला तरी संस्कृति बदलली नाही.

भारतीय भाषांच्या निर्मूलनाचा प्रयत्न

स्वभाषेची पिसे कापून परभाषेची पिसे आपली म्हणून मिरविण्याचा प्रयत्न आफ्रिकनांनीच फक्त केला असे नाही. पं. नेहरूंनी व नेहरूवादी सरकारांनी गेली ५६ वर्षे हाच प्रयत्न चालविलेला आहे. (नेहरूंच्या धोरणाचे सविस्तर विवेचन मी माझ्या The Nemesis of Nehru Worship या साहित्यासिन्धु प्रकाशन बंगलोरने प्रकाशित केलेल्या ग्रंथात केले आहे.) भारतात इंग्रजी व्यतिरिक्त कोणत्याही भाषेचा

कोणत्याही क्षेत्रात प्रयोग होऊ नये. देशी भाषात मुळी वाङ्मयच असू नये, निरक्षरांच्या झोपड्यात देशी भाषा ऐकू येतील. पण त्यावर उपाय नाही. देशी भाषा तोंडातून नाहीशा झाल्या नाहीत तरी त्या कागदावरून नाहीशा होतील, त्यांच्यातील वाङ्मय नष्ट न केले तरी ते कोणी वाचणार नाही. सुशिक्षित वर्ग फक्त इंग्रजी वाचेल व ज्याला इंग्रजी येत नाही तो वर्ग निरक्षर राहील' हे नेहरूंचे भाषाविषयक स्वप्न होते. लोकशाहीच्या चौकटीत राहून हे स्वप्न साकार करण्याचा त्यांनी शक्य तो प्रयत्न केला व त्याच प्रयत्नांची परिणति आज पहिल्या वर्गापासून इंग्रजी सुरू करण्याच्या उपक्रमात झाली आहे.

नेहरूंच्या भाषिक स्वप्नाबद्दलचे वरील वर्णन वाचून पुष्कळांना आश्चर्य वाटेल. पण या बाबतीतल्या नेहरूंच्या प्रयत्नाचे पुरावे इतिहासाच्या पानोपानी आहेत. भारतीय संघराज्याची भाषा हिंदी असावी, प्रांताची भाषा प्रांतीय असावी व यासाठी प्रांताची रचना भाषावर असावी अशी राष्ट्रीय सहमति होती व तीच संविधानाने उचलून धरली आहे. पण नेहरूंना यातले काहीच मान्य नव्हते. भारतात कोणत्याच व्यवहारात इंग्रजीशिवाय दुसरी भाषा वापरली जाऊ नये हे त्यांचे उद्दिष्ट होते. हे मत इतक्या स्पष्ट स्वरूपात कोणालाच मान्य होण्याचा संभव नव्हता व त्यामुळे त्याला संवैधानिक स्वरूप देणे शक्य नव्हते. पण भारतातली सर्वच सत्ता नेहरूंच्या हातात असल्यामुळे संविधानात नव्हे तरी व्यवहारात आपले स्वप्न उतरविण्यात ते बरेच यशस्वी झाले. देशी भाषांच्या विरुद्ध त्यांनी जे जिहाद पुकारले ते देशहिताच्या नावाने पुकारले. 'इंग्रजीशिवाय आपल्याला विज्ञान येणार नाही' 'इंग्रजी नसले तर आपला जगाशी संबंध तुटेल' असे म्हणत त्यांनी देशी भाषांना हद्दपार केले. वस्तुतः विज्ञान, जगाशी संबंध व एकराष्ट्रीयत्व यासाठी केवळ इंग्रजी भाषाच नव्हे तर इंग्रजी राज्य देखील असणे आवश्यक आहे

असाही युक्तिवाद केला जात होता. पण तो टिळक व गांधी यांच्या नेतृत्वाखाली देशाने झिडकारला होता.

केंद्रसरकारची भाषा म्हणून हिंदीचा वापर ताबडतोब सुरू करावा असा संविधानसमितीपुढे पहिला प्रस्ताव होता. त्याला नेहरूंनी विरोध केला व इंग्रजीचे उच्चाटन १५वर्षांनी लांबणीवर टाकावे अशी सूचना मान्य करवून घेतली. संविधानाने इंग्रजीलाच भारताची एकमात्र भाषा म्हणून मान्यता द्यावी असा प्रस्ताव करण्याची नेहरूंची हिंमत झाली नाही. कारण निदान गांधी जिवंत असेपर्यंत हे कुणालाच पटणार नाही हे पं.नेहरूंना कळत होते. डॉ.रघुवीर यांच्या प्रयत्नाने संस्कृतप्रधान व नागरी लिपीतील हिंदी हीच केंद्राची भाषा असावी असे कलम सर्वानुमते पारित केल्यावर दीर्घिकेमध्ये संविधान समितीचे सदस्य वार्तालाप करित असताना मौलाना आझाद पं. नेहरूंच्या समोर डॉ.रघुवीर यांना म्हणाले, 'आपने पास तो कर लिया है लेकिन अमल करनेवाले तो हम है, आप नहीं.'

आझादांच्या इशान्याचे प्रत्यंतर लवकरच आले. संस्कृत, हिंदी व एकूणच देशी भाषा यांची टिंगल हे नेहरूंच्या भाषणाचे पालुपद झाले. देशी भाषांची टिंगल करण्याची ही प्रवृत्ती नभोवाणी व नंतर दूरदर्शनध्येही फोफावली. संस्कृतचे अंक क्रम ठरविताना विचारात घेऊ नयेत. संस्कृत घेणाऱ्यांना विज्ञान घेता येऊ नये व विद्यार्थी कमी आहेत या कारणास्तव शाळ्यातून संस्कृत अजिबात काढून टाकण्यात यावे असा सपाटा चालवून नेहरूंनी संस्कृतचे शिक्षण खच्ची केले. राष्ट्रपति राजेंद्रप्रसाद यांनी अखिल भारतीय नोकऱ्यासाठी होणाऱ्या परीक्षांचे माध्यम हिंदी असावे असे पत्र नेहरूंना लिहिले ते त्यांनी केराच्या टोपलीत टाकले. हिंदीची विभागान्तर्गत परीक्षा पारित केल्याशिवाय कुणाला सुट्टीवर जाता येणार नाही हा नियम त्यांनी रद्द केला. हिन्दीमुळे मुसलमानावर अन्याय होईल म्हणून हिंदीच्या ऐवजी हिंदुस्तानीच्या नावाने उर्दू स्वीकारावी व तीत प्रचुरमात्राने इंग्रजी शब्दांचा प्रयोग करावा असा प्रचार नेहरूंनी सुरूच ठेवला. संख्या इंग्रजीप्रमाणे लिहाव्या ही सूचना त्यांनी संविधानात समाविष्ट करवून घेतली. त्यांचे वाचनदेखील एक, दोन तीन असे न करता वन, टू, थ्री असे करावे असे संविधान म्हणत नाही. पण नेहरूंनी प्राथमिक शाळात देशी माध्यमाचा वापर करणाऱ्या शाळांनी देखील संख्या इंग्रजीतच म्हणाव्या असे परिपत्र काढवले. त्यामुळे एक, दोन, तीन, चार हे आजकाल कुणालाच समजत नाही. देशी भाषांचे सुलभीकरण

केले पाहिजे असा त्यांनी धोशा लावला होता व असे सुलभीकरण करण्याचा आदेश नभोवाणीला दिला. या आदेशांत जे सुलभीकरण सांगितले आहे ते सुलभीकरण नसून इंग्रजीकरण आहे. तेव्हापासून नभोवाणीवरील हिंदी हे इंग्रजीकरण झाले आहे.

हे सुलभीकरणाचे वारे केवळ नभोवाणीपुरते मर्यादित राहिले नसून साऱ्याच लेखनात शिरले आहे. प्रतिनिधि नावाच्या एका 'मराठी' कादंबरीला महाराष्ट्र सरकारने पारितोषिक दिले, तीत ७० टक्के शब्द इंग्रजी आहेत. इंग्रजी न येणाऱ्या वाचकाला ती समजूच शकत नाही. पहिल्याच पानावर लेखकाने 'इमंजिनरी व फॅक्चुअल फिटी फिटी' असे आपल्या कादंबरीचे वर्णन केले आहे. यात फक्त व हा एकाक्षरी शब्द मराठी आहे.

या सर्व उपक्रमांचा उद्देश स्पष्ट आहे. भारतीयांना आपल्या भाषेचे उपलब्ध वाङ्मय समजू नये व त्यांनी फक्त इंग्रजी वाचावे.

इंग्रजी शब्दांच्या जोडीला रोमन लिपि वापरावी अशी नेहरूंनी अनेक वेळा शिफारस केली व नावांची आद्याक्षरे रोमन वापरण्याची नभोवाणीवर व दूरभाषनिदेशिकेवर प्रथा पाडली. एन्. आर्. वन्हाडपाण्डे असे न लिहिता नी.र.वन्हाडपाण्डे असे लिहा म्हणून दूरभाषयंत्रणेकडे विनंती केली तर ती मान्य केली जात नाही. नेहरू सैन्यात वापरण्यात येणाऱ्या रोमन हिंदुस्थानीची भलावणी करित, रोमन हिंदुस्तानी ही हिंदी व्याकरण ८०टक्के इंग्रजी शब्द व रोमन लिपि यांच्या मिश्रणाने तयार केलेले एक रसायन आहे.

सैन्यामध्ये घेतले जाणारे बहुतेक जवान निरक्षर असतात. पण त्यांना काहीही शिकवायचे तर कोणत्या तरी भाषेतच शिकविले पाहिजे. ही भाषा साहजिकपणेच हिंदी असायला पाहिजे होती. पण लक्षावधी जवानांना हिंदी शिकविले तर केवळ सैन्याच्या पुस्तिकाच न वाचता ते हिंदीचे वाङ्मय देखील वाचतील व मग ते ब्रिटिशांचे केवळ भाडोत्री शिपाई उरणार नाहीत. त्यांच्यात भारतीय राष्ट्रीयत्वाची जाणीव निर्माण होऊ शकेल. तेव्हा हिंदी शिकविणे टाळले पाहिजे. रोमन हिंदुस्तानीचा वापर हा यावर तोडगा होता. कारण रोमन हिंदुस्तानीत सैन्याच्या पुस्तिकाशिवाय दुसरे वाङ्मयच नाही व सैनिकांच्या डोक्यात इंग्रजांना न परवडणारे विचार रोमन हिंदुस्थानीद्वारा शिरतील असा संभव नाही.

ब्रिटिशांचे राज्य सुरक्षित रहावे म्हणून ब्रिटिशांनी रोमन हिंदुस्थानीचा उपयोग केला. नेहरूंना भारतात इंग्रजी सुरक्षित

रहावे म्हणून रोमन हिंदुस्थानीचा वापर चालू ठेवणे जरूरीचे वाटले. जवानांच्या शिक्षणाचे माध्यम म्हणून हिंदीचा वापर झाला असता तर भारतभर हिंदीचा द्रुतगतीने प्रसार होण्यास मदत झाली असती, कारण जवान लक्षावधींच्या संख्येने घेतले जातात व ऐन तारूण्यात त्यांना निवृत्त केले जाते. असे निवृत्त झालेले जवान भारतभर पसरलेले आहेत. हे सर्व हिंदीशिक्षित असते तर साऱ्या भारतभरच हिंदीचा प्रभाव वाढला असता. नेहरूंना हेच नको होते. त्यामुळे त्यांनी रोमन हिंदुस्थानीचा वापर नसता चालूच ठेवला नसून त्याच्या बाजूने प्रचार केला.

नेहरूंनी उर्दूला उचलून धरले ते उर्दूचे प्रेम म्हणून नव्हे तर हिन्दी विरुद्ध मुसलमानांना चिथावण्यासाठी हे लवकरच उघड झाले. हैदराबाद संस्थानात सारे शिक्षण व राज्यकारभार उर्दूतून होत होता. तो एका आदेशासरशी रद्द करून नेहरूंनी तेथे इंग्रजी सुरू केले. संस्थाने विलीन होण्यापूर्वी तेथे स्वभाषात कारभार होत होता. विलीनीकरणामुळे तेथेही इंग्रजी सुरू होऊन देशी भाषांना कुठे थाराय उरला नाही. शिक्षणाचे माध्यम सर्वत्र इंग्रजीचे उच्चाटन करण्याचा आदेश दिला असताना देखील दक्षिण भारतीय जोपर्यंत कबूल होत नाहीत तोपर्यंत इंग्रजी कायम ठेवावी हे आश्वासन देण्यात आले. असे आश्वासन दक्षिण भारतीयांनी कधीच मागितले नव्हते.

संविधान समितीत जेव्हा केंद्रसरकारच्या भाषेचा ठराव मंजूर झाला तेव्हा साऱ्या दक्षिण भारतीय सदस्यांनी त्याच्या बाजूने मत दिले होते. म.गांधी व सरदार पटेल खुद्द चेन्नईमध्ये लाखांच्या सभा घेऊन हिंदी भाषणे करित व तुम्ही हिंदी शिकला नाहीत तर मागे पडाल असे दक्षिण भारतीयांना खडसावीत. त्यांचा कोणत्याही सभेत निषेध झाला नाही. तेव्हा दक्षिण भारतीयांचा हिंदीला विरोध हा नेहरूंच्या चिथावण्यांचा परिपाक आहे.

हिंदीला याप्रमाणे नेहरूंनी केंद्रसरकारपासून दूर ठेवले. पण भाषावार प्रांतरचनेमुळे इंग्रजीचे प्रांतातून उच्चाटन होईल याची नेहरूंना भीती वाटली. सगळ्या

प्रांतातून इंग्रजीचे उच्चाटन झाले तर केंद्रातूनही ते करावेच लागेल हे ओळखून नेहरूंनी भाषावार प्रांतरचनेला विरोध केला. भाषावार प्रांतरचना ताबडतोब करता आली असती. पण तसे न करता नेहरूंनी प्रांतरचनेत भाषा हेच एकमात्र तत्त्व नसावे असे प्रतिपादन इतर कोणती तत्त्वे असावीत याचा विचार करण्यासाठी एक आयोग नेमला. या आयोगाने भाषा हा प्रांतरचनेच्या दृष्टीने गौण मुद्दा ठरवून इतर मुद्यावर घोळ घातला व भाषावार प्रांतरचना बिकट करून ठेवली. प्रांतरचनेच्या बाबतीत भाषेशिवाय दुसरी तत्त्वे मानण्यास देश तयार नव्हता. कारण २५वर्षांच्या चळवळीने हे तत्त्व देशात सर्वमान्य झाले होते. एका भाषेचा प्रदेश दुसऱ्या भाषेच्या

प्रांतात टाकल्यामुळे दंगे झाले. नेहरूंनी त्यांचे स्वागत करून भाषावार प्रांतरचनेचा विचारच रद्द करणारे एक विधेयक संसदेसमोर मांडण्याचा प्रयत्न केला. पण सान्याच पक्षांनी त्याला विरोध केला.

प्रांतरचनेच्या नावाने झालेले दंगे हे भाषावार प्रांतरचनेला झोडपण्यासाठी चांगले शस्त्र आहे असे समजून नेहरूंनी त्यांचा प्रचारासाठी वापर केला. 'पहा बरे इंग्रजी सोडून "भाषावाद" माजविल्यामुळे कसा अनर्थ होतो. भारतीय भाषांचा नाद सोडून इंग्रजीलाच शरण या' असा नेहरूंनी प्रचार सुरू केला. या प्रचाराचा परिणाम होऊन भाषावार प्रांत झाले तरी देशी भाषा वनवासातच राहिल्या. 'महाराष्ट्र झाला पण मराठी अजून वनवासातच आहे.' असे कुसुमाग्रज म्हणाले, तेव्हा 'मराठीचा वनवास संपविण्याची माजी इच्छा नाही' असे महाराष्ट्रचे तत्कालीन मुख्यमंत्री शरद पवार यांनी स्पष्टच सांगितले. आफ्रिकेप्रमाणे इंग्रजीला स्वभाषा बनविण्याचा हा खटाटोप कुठपर्यंत सफल झाला? याच वर्षीच्या मॅट्रिकच्या परीक्षेत ५० टक्के विद्यार्थी इंग्रजीत अनुत्तीर्ण आहेत. या विद्यार्थ्यांना इंग्रजीचे ग्रंथ व इंग्रजी वर्तमानपत्रे समजण्याइतके इंग्रजीचे ज्ञान नाही असे म्हटल्यास त्यावर आक्षेप असू नये. मॅट्रिक झालेल्या परिचारिकांना इंग्रजी वर्तमानपत्र वाचून दाखविता येत नाही असा अनुभव आहे. उत्तीर्ण झालेल्यांची ही गति तर अनुत्तीर्णांबद्दल काय बोलावे?

सात वर्षे दिवसाचा बहुतेक वेळ ज्या इंग्रजीच्या मागे घालविला ते समजण्याइतके देखील ज्ञान सात वर्षात संपादन करता येत नाही. वेळेचा व राष्ट्रीय संपत्तीचा हा अपव्यय आहे.

सगळ्यांना इंग्रजी शिकविण्याचे स्वप्न पाहणाऱ्यांना इंग्रजी वा परभाषा हा सगळ्यांना येऊ शकणारा विषयच नाही याचे भान नसते. बिनो या जगप्रसिद्ध मनोवैज्ञानिकाच्या पाहणीत असे दिसून आले होते की परभाषा तर काय, स्वभाषेचे लेखन करता येईल इतकी बुद्धिमत्ता देखील सगळ्याच विद्यार्थ्यांत नसते. त्यामुळेच अग्रगामी राष्ट्रात देखील निरक्षरतेचे पूर्ण उच्चाटन झालेले नसते. कितीही शिकविले तरी ज्यांना अक्षरओळख होतच नाही असे एखाद टक्का तरी विद्यार्थी असतातच. स्वभाषेत स्वतःचे विचार व्यक्त करता येतील इतकी बुद्धिमत्ता सगळ्यातच असते. पण परभाषेचा वापर करता येईल इतकी बुद्धिमत्ता सगळ्यात वा बहुसंख्यात असते असे समजणे हा भ्रम आहे. कोणता विषय सार्वत्रिक करावा व कोणता नाही हे सरकारच्या मर्जीने ठरवता येणार नाही. परभाषा हा सगळ्यांना येऊ शकणारा विषयच नाही. इंग्रजी

पहिल्या वर्गापासून सगळ्यांना शिकविल्याने आपला देश इंग्रजीभाषी होईल हे मनोरंजन निर्बुद्धपणाचे आहे. भाषेचे प्रत्यारोपण होऊ शकत नाही व परभाषा ही स्वभाषा होऊ शकत नाही.

अर्थात भाषा हे 'स्व'चे म्हणजे राष्ट्राच्या जीवनाचे अविभाज्य व अपरिवर्तनीय अंग असल्यामुळे स्वभाषेशिवाय स्वराज्य राहू शकत नाही.

स्वराज्य हे नेहरूंचे ध्येयच नव्हते.

वस्तुतः स्वराज्य हा नेहरूंचा उद्देश कधीच नव्हता. त्यांनी आपल्या आत्मचरित्रात स्पष्टच म्हटले आहे की, 'ब्रिटन हे भांडवलशाही राष्ट्र आहे व ब्रिटनविरुद्धची चळवळ ही भांडवलशाहीच्या विरुद्ध चळवळ आहे म्हणून मी गांधींच्या चळवळीत शिरलो. स्वराज्य वगैरेबद्दल मला आस्था नाही.'

नेहरू हिंदूंचा व हिंदू संस्कृतीचा द्वेष करीत होते व ती शक्य तितकी नष्ट करणे हेच त्यांच्या पंतप्रधानत्वाचे नियत कार्य होते. त्यांनी श्रीकृष्ण मेन्ननला एक पत्र लिहिले आहे. त्यात भारतीय जनतेबद्दल त्यांना वाटणारी तुच्छता स्पष्ट झाली आहे. हिंदू म्हणवून घेण्याची नेहरूंना लाज वाटत होती. ते स्वतःला 'पेंग्विन' म्हणवीत. 'भारतावर राज्य करणारा मी शेवटचा इंग्रज आहे' असे अमेरिकन राजदूत गॅलब्रेथ याला नेहरू म्हणाले होते (स्टॅन्ले वालपोर्ट).

Discovery of India या नेहरूंच्या ग्रंथाला दाखला देऊन हे मत चुकीचे ठरविता येणार नाही. हा ग्रंथ नेहरू गांधींच्या प्रभावाखाली असताना लिहिलेला आहे. नेहरू दिवसेंदिवस अधिका अधिका हिंदुद्वेषे होऊ लागले ते गांधींच्या मृत्यूनंतर व लेडी माऊण्टबॅटनच्या प्रभावाखाली आल्यावर, गांधींच्या प्रभावाखाली येण्याच्या पूर्वी देखील किशोर वयापासून घेतलेल्या विदेशी शिक्षणामुळे व कोणत्याही भारतीय भाषेच्या वाडमयाचे वाचन नसल्यामुळे गांधींच्या प्रभावाखाली आल्यानंतर देखील त्यांची मनोवृत्ती हिंदुद्वेषास अनुकूलच होती. त्यांनी कोणत्याच भारतीय भाषेचे वाचन केले नाही व त्यामुळे लेडी माऊण्टबॅटन सारख्यांच्या प्रभावास बळी पडण्या इतके त्यांचे व्यक्तिमत्व कच्चेच राहिले होते.

स्वतःच्याच योजनांच्या प्रगतीचा वेग नामुष्कीचा आहे हे कबूल न करता भारताच्या प्रगतीच्या दृष्ट्याला नेहरू Hindu Rate of Growth असे म्हणत. भारतीय सैन्याने चीनी सैन्यापुढे अत्यंत लज्जास्पद रीतीने पराभव पत्करला याचे खापर देखील कुलदीप नायरासारखे नेहरूभक्त भारतीय

सैन्याच्या नालायकीवरच फोडतात हेही नेहरूंच्या प्रभावामुळेच. 'हिंदू ही लाथा खोणारी जमात आहे, नेहरू कितीही थोर झाला तरी तो शेखीला सिंह थोडाच बनवू शकणार आहे?' ही या मागची विचारसरणी आहे.

नेहरूंना इंग्रजीचे शिक्षण सार्वत्रिक करण्याच्या दृष्टीने पावले उचलली तेव्हा १०० कोटी लोकांना इंग्रजी येणे ही गोष्ट शक्यतेच्या कोटीतली नाही हे त्यांना कळतच नव्हते असे म्हणता येत नाही. कळत असले तरी १०० कोटींना इंग्रजी येणे हा त्यांचा उद्देश नव्हता. देशी भाषांमध्ये वाङ्मयच नसावे व त्या वनवासी लोकांच्या भाषांप्रमाणे केवळ बोलभाषा असाव्या, असे झाले म्हणजे 'इंग्रजीचे उच्चाटन करा' अशी मागणी करणारा वर्गच नाहीसा होईल. इंग्रजी शिकण्यात आठ दहा वर्षे घालविणाऱ्या बहुतेक लोकांना इंग्रजी न आले तरी देशी भाषांचे स्वरूप नष्ट करून त्यांना इंग्रजीचेच एक शोपूट बनविण्यात याचा उपयोग होईल. 'काला आदमींना' आदेश देण्यापुरत्याच ज्यांना देशी भाषा येतात अशा कॉन्व्हेण्टमध्ये शिकलेल्या लोकांची चाकरी करण्यास इतर जनतेचे तुटकेफुटके इंग्रजी कामी पडेल असे नेहरूवादी मत होते. महाराष्ट्राचे शिक्षणमंत्री श्री. मोरे यांनी वसंत व्याख्यानमालेत इंग्रजाळलेल्या मराठीत जे इंग्रजीस्तोत्र गायिले त्यात हे स्पष्ट आहे. पहिल्या वर्गापासून इंग्रजी शिकविण्यात सर्वांना इंग्रजीच ग्रंथ कळावे हा त्यांचा उद्देशच नाही. पंचतारांकित हॉटेलात येणाऱ्या काळ्या इंग्रजांची सेवा करून त्यांच्याकडून टिपा मिळविण्याइतके इंग्रजी खेड्यापाड्यातील लोकांना आले पाहिजे हा पहिल्या वर्गापासून इंग्रजी शिकविण्यातला त्यांचा उद्देश आहे. 'नेहरूंच्या स्वप्नानुसार हिंदू म्हणवून घेण्याची लाज वाटणाऱ्या मूठभर काळ्या इंग्रजांनी भारतावर राज्य करावे व बाकीच्या नालायक हिंदू जनतेने त्यांची सेवा करावी. ही सेवा करण्यास जे वेटर इंग्रजी येणे आवश्यक आहे तेवढे शिकविण्यासाठी सार्वत्रिक इंग्रजीचा खटाटोप असावा.'

नेहरूंनी लाहोर काँग्रेसचा पूर्ण स्वराज्याचा ठराव आपणाच मांडला हे विसरून नेहरूंनी 'भारत हे स्वतंत्र व सार्वभौम प्रजासत्ताक राहिल' हा संविधान समितीचा पहिला ठराव बदलून भास्त ब्रिटिश साम्राज्यातच राहिल व इंग्लंडचे राजसिंहासन हे भारताच्या प्रभुत्वाचे प्रतीक राहिल' असा ठराव पारित करून घेतला. अर्थात् आजचा इंग्रजीशरण भारत हे स्वतंत्र राष्ट्र नाही हे आपल्या संविधानातच निहित आहे. पहिल्या ठरावातील स्वतंत्र हा शब्द दुसऱ्या ठरावातून

(पान ५३ पहा)

(पान ३१ वरून स्वभाषेशिवाय
स्वराज्य : एक वदतोव्याघात)

गाळण्यात आलेला आहे.

ब्रिटिश सिंहासन हे जर आमच्या सार्वभौमतेचे प्रतीक आहे तर 'ब्रिटिश राणी एलिझाबेद हिला भारतीय राष्ट्रपतीला बडतर्फ करण्याचा अधिकार आहे काय?' असा प्रश्न उद्भवतो. डॉ. मलान यांनी ब्रिटिश साम्राज्यांतर्गत देशांच्या एका परिषदेत 'ब्रिटिश सिंहासन सार्वभौमतेचे अधिकार कधी वापरणार नाही' असे कलम असावे अशी सूचना केली. ही सूचना मान्य झाली नाही. याची कारणे उघड आहेत. ब्रिटिश सिंहासनाच्या अधिकाराला मर्यादा घालणारे कलम ब्रिटिश साम्राज्यांतर्गत देशांच्या संविधानात असू शकत नाही. ते फक्त ब्रिटनच्या संविधानातच असू शकते. पण ब्रिटनला मुळी लेखी संविधानच नाही. ब्रिटिश संविधान म्हणजे ब्रिटिशांच्या परंपरा. आजपर्यंत साम्राज्यांतर्गत असूनही ब्रिटिश शासनांतर्गत नसलेल्या देशांच्या कारभारात ब्रिटिशांनी ढवळाढवळ केली नाही.

भारताच्या सार्वभौमतेचा हाच एक मात्र आधार आहे. अर्थात् भारताची सार्वभौमता ब्रिटिशांच्या परम्परावर अवलंबून आहे. अशी सार्वभौमता ही सार्वभौमतेची टवाळी आहे.

राणी एलिझाबेदने गेल्या पन्नास वर्षात भारताच्या शासनात कोणत्याही प्रकारे दखल दिली नाही त्या अर्थी भारत हा विधानतः नसला तरी व्यवहारात सार्वभौम आहे. पण ब्रिटिशांनी पूर्ण स्वातंत्र्य घोषित करण्याची मुभा दिली असून देखील आम्ही ब्रिटिश सिंहासनावाचून पोरके होऊ असा जाहीर आक्रोश करून स्वतःला ब्रिटिश सिंहासनाशी बांधून ठेवले या मागची मनोवृत्ती ही स्वातंत्र्यनिष्ठ मनोवृत्ती नाही. कॅनडा व ऑस्ट्रेलिया यांचीही मनोवृत्ती या न्यायाने स्वातंत्र्यनिष्ठ नाही असे म्हणता येत नाही. कारण कॅनडा व ऑस्ट्रेलिया येथील रहिवासी इंग्रजच आहेत. त्यांची मातृभाषा इंग्रजीच आहे. भारतीयाप्रमाणे त्यांनी इंग्रजीची पिसे खोवलेली नाहीत.

* * *